

Tiit Hennoste

Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi
eesti keele kaasprofessor

Lõpp.

Igal lool on algus, keskpaik ja lõpp. Algus peab meelitama lugema. Keskpaigas kõneldakse asjast. Lõpp võtab kokku. Muidugi on kõige olulisem see, mida kirjutajal on asjast öelda. Aga lõpp on tugeval teisel kohal. Lõpu tähtsust rõhutavaid lauseid on mitu. Hea lõpp võib päästa ka veidi lõssi läinud teksti. Lõpp teeb heast loost suurepärase loo. Kui lõpp on olemas, on kõik olemas. Lõpp jääb meelde. Lõpp hea, kõik hea.

Milline on hea lõpp?

Pole olemas ühte head lõppu. On erinevad lõpud, mida osalt kasutatakse eri tüüpi tekstides. Teadusteksti lõpus peab olema **üldistav kokkuvõte**. Valmi lõppu käib **õpetussõna** (... *et see, kes kangem, rusub kehvemat ja kehvem – jälle kehvemat.*). Muinasjutu lõpus on **vormel**, mis viitab õnnelikku **tulevikku** (*Ja kui nad surnud ei ole ...*). Anekdoodi ja klassikalise novelli lõpus on **puänt** (*Juku, ära söö ainult õunu, söö pirne ka. Ja üleüldse, tule sealt prügikastide juurest kohe ära!*). Romaani lõpp võib olla erinev. Seal võib olla **epiloog** selle kohta, mis kangelastest hiljem sai, nagu „Kolmes musketäris“. Seal võib olla **sündmus** või **lugu**, milles kangelane jõuab mingi pöördeni oma elus, nagu Vargamäe Indrek „Tõe ja õiguse“ teises osas. See võib jätta **otsad lahti** ja vihjata sellele, mis on tulemas, nagu Jaan Krossi „Keisri hull“. See võib olla **ring**, mis toob lugeja tagasi algusesse, nagu Oskar Lutsu „Suvi“, mis lõpeb sama lausega, millega algas „Kevade“, aga nüüd tsitaadina äsja ilmunud raamatust (*Kui Arno isaga koolimajja jõudis ...*). Jne.

Kui neid lõppe vaadata, siis on kerge näha nende taga viit varianti. Üks viib tulevikku, teine üldisemale tasandile. Kolmas toob algusesse tagasi, neljas pöörab öeldu ümber. Ja viies jätab otsad lahti. Milline võiks olla essee, arutluse, arvamuse lõpp? Sobivad kõik variandid. Ja lisaks veel üks.

Mõned lõpud

Esimene lõpp pärineb siinkirjutajalt, Loomingus ilmunud artiklisarja „Kuldsete lehtede peale“ teisest osast, mis räägib Loomingu aastatest 1933–1942 ja viitab teada olevale tulevikule:

„Siis saabub suvi, Saksamaa tugib N Liitu ja jõuab peagi Eestisse. Algab saksa okupatsiooni aeg ja Looming pannakse kinni, nagu ka suurem osa teisigi ajakirju. Lahti teda vaatamata pingutustele enne nõukogude taastulemist ei saadagi. Tuleb paus.“

Aga **tulevikku võib viidata** ka kujutluses. Järgmine, samuti siinkirjutaja essee, Vikerkaares ilmunud „Keelega on JOKK“ kõneleb eesti keele saatusest. Selles leidub muu hulgas August Kitzbergi näide kadakasaksastunud noore daami keele kohta jutustuses „Veli Henn“: „Herr Perpentikel, was ist das, was dort rohu sees macht – rääks, rääks?“ Siinse lõpu tarvis on see näide pööratud estonilise keelde:

„Keeleliste väärtushinnangute asemele on tulnud keeleline JOKK. Kui poliitikutel asendab poliitilisi väärtusi jock, siis on selle tulemuseks tõsiselt võetava poliitika surm. Kui eesti haritlastel asendab keelelisi väärtushinnanguid keeleline jock, siis paistab sellest läbi eesti keele lõpliku suremise protsess. Selle keele kest võib veel kaua mööda maad ringi käia, arvuti näpus, ja küsida kohalikult matsilt: *what is this rohu sees rääks rääks made*. Aga see on ka kõik.“

Lõpud võivad minna konkreetsest maailmast **üldisemasse, abstraktsemasse, vaimsesse maailma**. Nagu Voldemar Panso lugu „Vana roomlane Aleksander Tamm“ raamatus „Portreed minus ja minu ümber“. See lõpeb nukra kokkuvõttega, millele järgneb üldistav metafoorne tõdemus:

„Kui kunstnik olla, siis iga toll olgu kunstnik,“ ütles Aleksander Tamm. Nii kahju oli, et ei kohanud teda enne hauda. Nii on elus tihti, kohtud iga päeva kõlgaste ja kõrtega, aga tamme ei pane tähele.“

Natuke samamoodi ja samas natuke teistsugusesse üldistusse liigub Hando Runnel oma 1978. aastal Tapa keelepäeval peetud kõnest tehtud essees „Kellele kuulub keel?“:

„Iga keeleuendus- või keeleparandusliikumine ajaloos, olgu ta välispidi kui utilitaarne või kui ilujanune tahes, taotleb enese teadmata või tahtmatagi midagi hoopis vägevamat – keeleparanduse kaudu olemise parandamist –, sest vaistlikult taipab igaüks, et keel pole üksi tööriist, et keel puudutab ka olemist.“

Lõpp võib minna korruga nii üles kui **tagasi algusesse**. Lutsu 100. sünniaastapäeva eel kirjutas Runnel esse „Oskar Lutsu paradoks“, mis lõpeb nii:

„See on see, millest alustasime: igavene, iginaasev, müüdiline. Nii või teisiti minnes tõestub ikka üks ja seesama: Lutsu pärast ei pea me muret tundma, ta on tabanud ülimat, mida kunstnik igatseda oskab.“

Lõpud võivad sisse tuua **midagi uut ja üllatavat**, millele kogu eelnev esse oli ettevalmistuseks, aga mida loos endas lahti ei räägitagi. Nii jääb edasimõtlemine lugeja teha. Järgmine lõpp pärineb siinkirjutaja esseest „Vaid üks eesti kirjandus?“ ajakirjas Keel ja Kirjandus. Selle lähteks oli küsimus, kas on olemas vaid üks eesti kirjandus kui kahte harusse kasvav puu. Lõpp võtab arutluse kokku ja pöörab selle uude suunda, pakkudes välja uue metafoori eesti kirjanduse tarvis – perekonna. Ja lõpetab uue määratlusega eesti kirjanduse kohta:

„Ma eelistan tulla loodusest inimese juurde: parem metafoor on perekond. Selles on keelesugulased ja maasugulased. Mõni on lähem ja mõni kaugem sugulane. Mõni vaid hõimlane, kes abielu kaudu tulnud. Mõni abielus ja mõni vabas kooselus. Mõni ema ja mõni laps. Eesti kirjandus kui kärgpere.“

Aga lõpustseen võib **jätta otsad lahti** ja luua lihtsalt meeoleolu. Volde-mar Panso mälestus-jutustus „Paul Sepp“ kunagisest teatrilavastajast ja teatrikooli õppejõust lõpeb kirjeldusega külaskäigust sureva Sepa juurde haiglasse. Sellele järgneb lõpustseen:

„Kuidas ma haiglast lahkusin, ei ole mu teadvuses. Märkasin ennast alles Viru väljakul. Oli pime, oli pimendus. Tihkusin nutta. Tuiskas lund ja palituhõlmad olid eest lahti.“

Selle stseeni mõistmiseks on oluline teada, et viimased laused pärinevad Sepa räägitud romantilistest lugudest, mida Panso eelnevalt ümber on jutustanud.

Ja lõpuks, **lõppe võib olla ka kaks**. Ma olen kasutanud lõpu tarvis PS-võtet, mis lubab teha ühele loole kaks lõppu ja vajaduse korral tuua sisse täiesti uue vaatepunkti. Järgneva Sirbis ilmunud essee pealkirjaks oli „Kirjakeel hõlmab täitunud kirjakeel“ ja teemaks jubeda keelega ankeedi-seletused sotsiaalkindlustusameti saadetud blanketil:

„Selgest keelest on selle ankeedi tegijad küll kaugemal kui siga kuust. Mingit hoolimist kliendist ma tuvastada ei suutnud. Ning loovus ja harimatus on erinevad asjad. Ma nimetaks seda ankeeti irvitamiseks klientide, eesti keele ja Eesti riigi üle.

PS. Jätan siin kõrvale bürokraatia kuldvõtted, mis mõjuvad keelelise pasa kõrval lausa pehme paitusena. Näiteks lause, mis teatab, et mulle täitmiseks saadetud vorm *Täidetakse läbivaatava asutuse poolt* (!?). Või lause, mis käsib täita vormi trükitähtedega (?), kirjutades vaid punktiirjoontele. Punktiirjooned on muuseas vaid ühes veerus seitsmest ... Seda tüüpi võtteid ankeeditäitjate mõistuse elimineerimiseks on kirjeldanud juba üle kuuekümne aasta tagasi C. N. Parkinson. Tol ajal olevat neid kasutatud ametnike pensionile sundimiseks.“

Esimene lõpp võtab asja kokku ja lükkab ümber ameti kodulehel välja kuulutatud väärtused. PS toob aga sisse uue alateema, nn bürokraatia kuldvõtted, millest varem juttu ei olnud. Seejärel seob tekst need võttes aastakümnete taguse bürokraatia üle irvitamise tekstiga. Asja tuum on viimases lauses, mis vihjab, mida võiks teha ametnikega, kes sellise keelega pabereid toodavad.

Kuidas teha head lõppu?

Kirjutamist saab alustada pelgast teemast, kirjutades üles mõtteid, tsitaate ja kõike muud, mida võiks äkki vaja minna. Aga see on ainult eeltöö. Tekst algab ideest, väitest, teesist ehk sellest, mida autor oma tekstiga öelda tahab. Alles siis, kui see on olemas, saab hakata päriselt kirjutama.

Teksti on võimalik üles ehitada mitmel viisil. Aga seda juhivad kaks tegurit. Üks on teksti osade omavahelised suhted. Teine on **lõpp**.

Lõppu ei tasu teha valmis kõigepealt. See hakkab kirjutamist kergesti ahistama. Aga lõpu tegemist ei tohi kunagi jätta ajaks, kui mõtted ja energia on otsas. Siis on üsna kindel, et lõpp vajub ära ja tulemuseks on tuim klišee või tühjad laused (*Need olid mõned mõtted ...*).

Seega: lõpp tuleb leida nii vara kui võimalik. Ja kui see on olemas, siis tuleb ta panna juhtima teksti osade paigutust, et viia see loogiliselt ja lugejale usutavalt just **selle** lõpuni. Et lõpp ei tuleks tolksti nagu pisuhänd Ludvig Sanderi ja Tiit Piibelehe romaanis. Nii on mõnigi kord peale lõpu leidmist kasulik n-ö kirjutada lõpust alguse suunas. Praktikas tähendab see lihtsalt poolvalmis lõikudega mängimist, nende ümber paigutamist kuni leitakse sobiv järjestus.

Milline peab lõpp olema? Olenemata sellest, milline toodud 5 + 1 variantidest valida, peaks see täitma kolm soovi:

- Lõpp peaks olema **värske** ja veidigi aimamatu. Lõpu materjali ei tohi varem ära kulutada ja siis lihtsalt taaskasutada. Kui varasemat kasutada, siis tuleb see keerata uue nurga alla.
- Lõpp peaks näitama teed tekstist välja ja ütleva, et **see lugu** on kirjutaja jaoks tõepoolest lõppenud.
- Ja olulisim. Kõige tähtsam on **viimane** lause. Lõpulause. See peab olema selge, lühike ja terav.

Lõpetuseks

Umbes 60 aastat tagasi nägi Juhan Smuul vaeva näidendiga „Kihnu Jõnn“. Lavastaja Voldemar Panso ja teater ootasid, aga Smuul ei osanud asja lõpule viia. Oli pikk paus. Kuni ühel päeval Smuul helistas ja kuulutas häälega, mida Panso märgib sõrendatud kirjas: „Valmis!“. „Ja lõpp?“ küsis Panso. „Lõpu viisin üles nagu koera saba!“